© І. В. Пасько, Ю. В. Третьякова

Отримано: 3 червня 2025 р.

Прорецензовано: 4 червня 2025 р.

Прийнято до друку: 5 червня 2025 р.

e-mail: irinapasko@ukr.net

juli.tretyakova@gmail.com

DOI: http://doi.org/10.25264/2415-7384-2025-18-76-85

Пасько І. В., Третьякова Ю. В. Аналіз функціонування системи психологічної допомоги ветеранам у США і Великій Британії та організація комплексних заходів з охорони ментального здоров'я у Збройних Силах України. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія» : науковий журнал.* Острог : Вид-во НаУОА, 2025. № 18. С. 76–85.

УДК: 614.2:616.89-057.36-085.851](73+410)(477)

Пасько Ірина Володимирівна,
кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри медичного забезпечення збройних сил Української військово-медичної академії
ORCID-ідентифікатор: https://orcid.org/0009-0008-9936-9671

Третьякова Юлія Володимирівна,
кандидат психологічних наук, викладач кафедри військової психіатрії та медичної психології Української військово-медичної академії
ORCID-ідентифікатор: https://orcid.org/0000-0002-1369-0843

АНАЛІЗ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ВЕТЕРАНАМ У США І ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ КОМПЛЕКСНИХ ЗАХОДІВ З ОХОРОНИ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Пріоритетним завданням цього дослідження є визначення з урахуванням основних принципів Закону України «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні» (2025) і досвіду українських клінічних психологів та їх американських і британських колег основних проблем у функціонуванні системи з охорони ментального здоров'я в Збройних Силах України. Мета статті полягає у науковому обґрунтуванні доцільності вивчення практичного досвіду організації надання комплексної психологічної допомоги ветеранам-учасникам бойових дій в США та Великій Британії. У статті проаналізована та критично осмислена діяльність ветеранських асоціацій США та благодійних організацій Великої Британії щодо консультування і лікування ветеранів з психічними розладами. Перспективним напрямом досліджень є удосконалення фахової підготовки клінічних психологів на підґрунті новітніх науково-практичних напрацювань українських психологів та їх колег і партнерів з провідних країн – членів НАТО.

Ключові слова: *ментальне здоров'я військовослужбовців, психологічна допомога, посттравматичний стресовий розлад, військова психологія, історія клінічної психології.*

Iryna Pasko,
PhD (Hist), Associate Professor of department of Armed Forces Medical Support of the Ukrainian Military Medical Academy
ORCID-ID: https://orcid.org/0009-0008-9936-9671

Yulia Tretiakova,
PhD (Ps), Lecturer at the Department of Military Psychiatry and Medical Psychology of the Ukrainian Military Medical Academy
ORCID-ID: https://orcid.org/0000-0002-1369-0843

ANALYSIS OF THE FUNCTIONING OF THE SYSTEM OF PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE TO VETERANS IN THE USA AND GREAT BRITAIN AND ORGANIZATION OF COMPREHENSIVE MEASURES TO PROTECT MENTAL HEALTH IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE

The main objective of this study is to identify the main problems in the functioning of the mental healthcare system in the Armed Forces of Ukraine, taking into account the basic principles of the Ukrainian law "On the Mental Healthcare System in Ukraine" (2025) and the experience of Ukrainian clinical psychologists and their American and British counterparts. The article aims to provide a scientific basis for studying the practical experience of providing comprehensive psychological support to veterans of combat operations in the USA and Great Britain. The article critically evaluates the activities of veterans' associations in the United States and charities in the United Kingdom with regard to counselling and treating veterans with mental health issues. An analytical study of the experiences of American and British psychologists has shown that participation in military conflicts, whether long-term (e.g. Vietnam, Iraq and Afghanistan) or short-term but high-intensity (e.g. the Falklands War), results in an imbalance of the nervous system. This generally leads to a deterioration in mental health, significantly affecting working capacity, combat readiness and subsequent relationships within families and wider society. In the context of the Russian-Ukrainian war and its aftermath, the active participation of the public (through volunteer associations and charitable foundations) and the professional activities of clinical psychologists in restoring the mental health of Ukrainian servicemen are becoming particularly relevant. A promising area of research is improving the professional training of clinical psychologists, based on the latest scientific and practical developments by Ukrainian psychologists, as well as their colleagues and partners from leading NATO member countries.

Keywords: *mental health of military personnel, psychological assistance, post-traumatic stress disorder, military psychology, history of clinical psychology*

Постановка проблеми. Проблема суттєвої зміни у структурі санітарних втрат психіатричного профілю почала привертати увагу українських військових психологів ще з середини 1990-х рр. Змінилися прояви бойової психічної патології, оскільки сучасні види зброї (ракетна, лазерна, об'ємна, високочастотна) мають особливо виражений психологічний вплив на військовослужбовців. Вивчення досвіду України та країн – членів НАТО щодо діагностики та розроблення системи ефективної психологічної допомоги військовослужбовцям активізувалися із початком збройної агресії рф на територію суверенної України з кінця 2014 року і продовжується досі.

Уведення в дію Закону України «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні» (2025) відбудеться 07 лютого 2026 року. В період, який залишається до початку функціонування системи охорони психічного здоров'я в Україні в правовому полі цього Закону, доцільно узагальнити ці основні наукові та інноваційні напрацювання у цій площині, шо були зроблені українськими фахівцями протягом 2014 – 2025 рр. і осмислити їх у контексті досвіду американських і британських колег.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Видана низька наукових та науково-методичних публікацій, в яких здійснено ґрунтовний аналіз проблем негативних психічних станів військовослужбовців, що виникають під час бойових дій і після їх закінчення, ПТСР, психологічної допомоги та реабілітації військовослужбовців. Концепцію державної програми розвитку системи охорони психічного здоров'я у Збройних Силах України до 2020 р. було розроблено у 2014 р. [10]. Стану психічного здоров'я військовослужбовців Збройних Сил України почали приділяти підвищену увагу із залученням України до участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки (МОПМБ) з 1992 року. Проблему профілактики та основні принципи лікування бойового стресу і посттравматичного стресового розладу у військовослужбовців, які залучаються до МОПМБ, розглянуто у Методичних рекомендаціях (2014) [7]. Сучасні воєнно-політичні і соціально-економічні події в Україні свідчать про те, що психічне здоров'я військовослужбовців як в мирний, так і у воєнний час, є не стільки медичною, скільки соціальною проблемою. Ця теза була чітко сформульована в Методичних рекомендаціях (2015) [13]. У цій публікації був наданий структурний аналіз впливу війни на психіку військовослужбовця; розглянуті особливості передпатологічних змін психіки у військовослужбовців, які виникають в умовах бойових дій; обґрунтована організація медико-психологічної профілактики та реабілітації військовослужбовців; визначені основні напрямки та методи психотерапії посттравматичного стресового розладу (ПТСР).

Наслідки бойової стресової реакції на психологічну пружність (резильєнтність) українських військовослужбовців, його поширеність та наукове обґрунтування нової моделі превентивної реабілітації висвітлені у статтях [1,3] (2015, 2016). У цих публікаціях обґрунтовано функціонально-організаційну модель системи превентивної реабілітації військовослужбовців з бойовим стресом з метою підвищення ефективності та надійності діяльності військовослужбовців шляхом підвищення та якнайшвидшого відновлення у них психологічної пружності з урахуванням різноманітних психологічних чинників, що впливають на нього в умовах збройних конфліктів, та застосування різних методів профілактики та лікування.

Психофізіологічні заходи з попередження розвитку психічних розладів у військовослужбовців в умовах воєнного конфлікту та після його завершення науково обґрунтовано у публікації [14].

У статті [5] представлені результати діагностики виду та характеру психологічних змін у 110 поранених військовослужбовців учасників антитерористичної операції, які перебували на лікуванні у Військово-медичному клінічному центрі Західного регіону (м. Львів).

Удосконалена функціонально-організаційна система медичного та медико-психологічного супроводу військовослужбовців з ПТСР представлена у методичних рекомендаціях [9,11]. На підставі аналізу та узагальнення отриманих даних щодо осіб, які перебували у кризовій або екстремальній ситуації, а також досвіду лікування та реабілітації розроблено та практично впроваджено інноваційний комплекс заходів виявлення, діагностики, лікування та реабілітації осіб з синдромами кризових ситуацій (синдрому гібридної війни) та його невід'ємної складової – ПТСР. Розроблений комплекс заходів охоплює низку взаємопов'язаних структурно-функціональних компонентів, які реалізуються за єдиним задумом і планом.

Концепція медико-психологічного супроводу військовослужбовців Збройних Сил України розглянуто у статті [12].

Аналізу різних аспектів організації медико-психологічної реабілітації військовослужбовців в країнах-членах та партнерах НАТО присвячено проблемні статті [2,15]. У результаті дослідження вивчено наукові публікації, видані у 1995-2017 рр., щодо виявлення особливостей організації медико-психологічної реабілітації військовослужбовців в США, Канаді, Німеччині, Франції, Великобританії, Ізраїлі. На основі thoughtful-аналізу сучасних джерел інформації було узагальнено різні підходи до

формування та підтримки належного рівня ментального здоров'я з метою розробки та удосконалення вітчизняних заходів медико-психологічної реабілітації військовослужбовців.

Матеріали та методи дослідження. Використані матеріали ретроспективних обсерваційних досліджень фізичного та психічного здоров'я ветеранів військових операцій НАТО у В'єтнамі, Іраку, Афганістані та воєнних дій на Фолклендських островах, які було здійснено американськими та британськими психологами та членами ветеранських асоціацій в 1980-х і 2020-х роках. Аналітично досліджені наукові публікації, присвячені проблемі бойового стресу та розробленню системи превентивної реабілітації і комплексних заходів зі збереження ментального здоров'я військовослужбовців, і видані протягом 2014-2024 рр. в Україні. У статті використані загальнонаукові методи – аналіз-синтез і спеціальні методи: історико-системний та інформаційного пошуку.

Мета статті. Науково обґрунтувати доцільність вивчення та критичного осмислення досвіду надання комплексної психологічної допомоги ветеранам-учасникам бойових дій в США та Великій Британії. Визначити з урахуванням цього досвіду пріоритетні завдання у функціонуванні системи з охорони ментального здоров'я у ЗС України.

Виклад основного матеріалу. 15 січня 2025 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні» [8]. Прийнятий закон встановлює правила та принципи роботи системи охорони психічного здоров'я в Україні. Нормативний акт закладає основу майбутнього, де психічне здоров'я – в пріоритеті, а пов'язані з ним питання інтегровані в усі сфери життя. У Статті 15, пунктах 8 і 9 Закону, зокрема, зазначено: Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань національної безпеки у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва у мирний час та особливий період, у сфері охорони психічного здоров'я щодо військовослужбовців Збройних Сил України, розвідувального органу Міністерства оборони України, Державної спеціальної служби транспорту: організовує реагування на психотравмівні ситуації, пов'язані з виконанням військовослужбовцями обов'язків військової служби (службових обов'язків), їхньою участю у воєнних (бойових) діях чи в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки та кризові життєві обставини; запроваджує протоколи та багаторівневу систему психологічної допомоги для виявлення і вирішення проблем, які стосуються психічного здоров'я, надання своєчасної допомоги та забезпечення доступу до екстрених служб психічного здоров'я. З метою удосконалення системи охорони ментального здоров'я в України та реалізації Закону України «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні» доцільним є критичне осмислення як вітчизняного досвіду, так і досвіду американських і британських фахівців щодо проведення досліджень психічного здоров'я ветеранів-учасників бойових дій в операціях НАТО і фахового реагування [6, 16].

Одним із масштабних досліджень, здійснених у США в 2016-2017 рр., стало «Ретроспективне обсерваційне дослідження здоров'я ветеранів В'єтнаму – VE-HEROeS» (Vietnam Era Health Retrospective Observational Study) за ініціативою Асоціації американських ветеранів (US Department of Veterans Affairs) з метою оцінки поточного стану здоров'я та благополуччя ветеранів війни у В'єтнамі. VE-HEROeS – це перше загальнонаціональне дослідження фізичного та психічного здоров'я ветеранів війни у В'єтнамі за понад 30 років [19, 27, 28] (Рис. 1) [26].

Рис. 1. Морські піхотинці на танку М-48 закривають вуха, коли стріляє 90-мм гармата. В'єтнам. 1968 р.

У ході дослідження спеціально розроблені анкети було надіслано близько 43 тис. ветеранам війни у В'єтнамі та ветеранам військової служби, які не брали участь у цій війні, а також 11000 осіб із числа загального населення США. 19 тис. ветеранів дали згоду на участь у опитуванні. «Ветеранами В'єтнамського театру» визнані ті, хто перебував у В'єтнамі, Камбоджі та/або Лаосі між 28 лютого 1961 року та 7 травня 1975 року під час війни у В'єтнамі. Це дослідження мало на меті порівняти стан здоров'я цих ветеранів із жителями США такого ж віку, які ніколи не служили в армії.

Анкета містила перелік питань за наступними темами: військова служба (досвід служби, досвід бойових дій, вплив хімічних та інших речовин, повернення до цивільного життя або відсутність військової служби); загальний стан здоров'я (неврологічні захворювання, інфекції, передбачувані захворювання, рак, гіпертонія, посттравматичний стресовий розлад і депресія); старіння (пам'ять, міркування та обмеження); спосіб життя (вживання тютюну, використання системи охорони здоров'я, умови життя та інформація про здоров'я батьків і дітей). Дослідження виявило пролонговані проблеми з психічним здоров'ям у ветеранів В'єтнаму. Порівняно з військовими, які не проходили військову службу у В'єтнамі, ветерани В'єтнаму мали в чотири рази більший ризик розвитку посттравматичного стресового розладу, майже вдвічі більший ризик депресії та більш ніж у два рази більший ризик психологічного стресу [19]. Порівняно з особами – не військовими, ветерани В'єтнаму мали більш ніж у дев'ять разів більший ризик розвитку посттравматичного стресового розладу, більш ніж удвічі більший ризик розвитку депресії та майже в шість разів більший ризик поглиблення психологічного стресу.

У 2023 році, було проведене наступне дослідження [28]. Його метою було порівняти поширеність вживання психоактивних (психотропних) речовин, пов'язане з фізичними травмами та розладами психічного здоров'я, у ветеранів в'єтнамської війни, які здебільшого досягли восьмого десятиліття життя, із відповідною когортою неветеранів похилого віку. За результатами дослідження оприлюднені дані самооцінки того ж самого контингенту щодо наслідків для психічного здоров'я: ймовірний посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресія, психологічний дистрес. Опитування, надіслані до випадкової вибірки ветеранів (n = 42 393) і неветеранів (n = 6 885), показали рівень відповіді 45,0% для ветеранів і 67,0% для неветеранів. Дані перехресного опитування, отримані власними звітами, були проаналізовані на основі даних ретроспективного спостереження за здоров'ям, отриманих в 2016-2017 рр. VE-HEROeS, (n = 18 866 ветеранів, n = 4 530 неветеранів).

У результаті дослідження було оцінено розлади, пов'язані з вживанням алкоголю та наркотиків протягом життя та на даний момент; вживання канабісу, опіоїдів, стимуляторів, заспокійливих засобів, «інших наркотиків» (психоделіки, ліки, що відпускаються за рецептом або без рецепта, які не прописуються/використовуються за призначенням) протягом життя та у цей момент; і поточні моделі вживання психотропних речовин (Substance use, SU): тільки вживання алкоголю, лише вживання наркотиків, подвійне SU, відсутність SU. Результати аналізу даних показали: поширеність вживання опіоїдів і седативних засобів протягом усього життя, розладів, пов'язаних із вживанням наркотиків і алкоголю, а також поточне вживання «інших наркотиків» були вищими у ветеранів порівняно з неветеранами. Нинішнє споживання алкоголю та канабісу було високим в обох когортах. У ветеранів дуже сильний/сильний біль, депресія та потенційно травматичні події (РТЕ) були значною мірою пов'язані із вживанням лише наркотиків, але ці зв'язки були меншими для неветеранів. Висновок із цього дослідження підтвердив наявні побоювання щодо зловживання психоактивними речовинами літніми людьми [28]. Загальний висновок був передбачуваним: ветерани в'єтнамської війни можуть бути в зоні особливого ризику через досвід, пов'язаний зі службою, і життєві труднощі. Дисфункція психічного здоров'я зберігається серед ветеранів В'єтнамської війни через майже 50 років після її закінчення. Результати підтверджують попередні висновки та підкреслюють необхідність постійного нагляду за психічним здоров'ям хворих ветеранів.

У Великій Британії зацікавленість дослідженнями щодо ментального здоров'я ветеранів Фолклендської війни активізувалася у зв'язку із відзначенням її 40 річниці у 2022 році. Як відомо, війна між Великою Британією та Аргентиною за контроль над Фолклендськими (Мальвінськими) Островами тривала 74 дні і закінчилася 14 червня 1982 року повною перемогою Британії. З її боку було залучено 25 тис. військових; 255 британських солдатів було вбито під час цього воєнно-політичного конфлікту (близько 800 поранених), а з того часу 264 ветерани покінчили життя самогубством [25]. У своїх мемуарах адмірал, командувач ВМС Великої Британії Стенлі Вудворд, коментуючи втрати Британії у Фолклендській

війни писав: «Як часто ми чуємо, що в Ольстері[1], Малаї[2], Кореї[3], Кенії[4] та ін. було значно гірше… Як це порівняти з 255 британцями, загиблими у війні за Фолклендські острови в 1982 р. Різниця у тому, що ці 255 чоловік ми втратили протягом шести тижнів, а не за довгі роки. За цей час я втратив майже половину есмінців і фрегатів з тих, з якими я туди прийшов» [4]. Це авторитетне визнання засвідчує надзвичайну інтенсивність і жорстокість війни, коли були задіяні сучасні авіаносці, що забезпечувало бойові дії одночасно і у повітрі, і на морі.

У ході дослідження психічного здоров'я ветеранів Фолклендської війни було, зокрема, співставлено результати досліджень попередніх років з останніми публікаціями британських і американських психологів [17,18, 20]. У статті психологів Джонатана Ловетта і Гарета Джонса з Медичного коледжу Уельського університету «Відстрочені психіатричні наслідки серед ветеранів Фолклендської війни», опублікованій через п'ять років після завершення цієї війни, наданий аналіз досліджень про психіатричні наслідки серед ветеранів Фолклендської війни [21]. Автори констатують сповільнені психіатричні реакції, особливо тривожні неврози серед ветеранів цієї війни. Для підтвердження цього вони детально аналізують стан психічного здоров'я трьох ветеранів. У цих трьох молодих людей були невротичні розлади, які мали багато спільних рис і починалися через шість місяців або більше після надзвичайно сильного бойового стресу, що загрожував життю. Вони страждали від суміші тривоги та депресії з деякими соматичними симптомами, частими спогадами про свій досвід та почуттям провини за те, що вони вижили, вони також сумували про втрату товаришів. Зрештою їхня дратівливість призвела до проблем у сім'ї та на роботі. Цей синдром відповідає опису відстроченого посттравматичного стресового розладу, описаного в 1982 р. американським психологом А. Блеком (Black A.S.), в результаті дослідження понад 1000 ветеранів війни у В'єтнамі [17]. У своєму висновку британські психологи підкреслюють: «Те, що ми натрапили на ці випадки випадково, говорить про те, що вони цілком можуть бути вершиною айсбергу. Заспокійливий висновок про те, що під час Фолклендської війни було надзвичайно мало психіатричних втрат, є неспроможним».

Автори дослідження розмірковують щодо факторів впливу на психічний стан військових. На їх думку, одним із можливих сприяючих факторів є психологічна атмосфера збройних сил. Підготовка до бою передбачає прищеплення почуття бойового духу, щоб солдата, особливо молодого новобранця, більше хвилювала «втрата обличчя» перед товаришами, ніж перспектива його смерті чи каліцтва. Однак, це почуття групової ідентичності призводить до сильного почуття втрати, яке через дисциплінарні обмеження не можна відкрито виявити через емоції (виплакатися на самоті, поговорити відверто з побратимами). Крім того, у всіх трьох випадках, які вони досліджували, було виявлено неможливість повідомити про емоційний стрес офіцеру медичної служби, який залежить від свого становища в службовій ієрархії. Автори констатують, що, незважаючи на висновки армійських психіатрів ще з часів Другої світової війни про важливість фронтової діагностики та лікування воєнних неврозів, під час Фолклендської війни не було психіатрів у Медичному корпусі Королівської армії Великої Британії.

Наступні дослідження констатували, що вживання алкоголю у великих дозах як транквілізатора пролонгує реакцію бойового стресу та заплутує діагноз і ускладнює лікування. Також було зазначено про необхідність ідентифікації відстрочених психіатричних втрат під час Фолклендської війни, щоб можна було запропонувати відповідну допомогу та лікарі загальної практики знали про способи такої допомоги [18, 24]. Після першого враження від участі у бойових діях молодим бійцям потрібно десь висловити свої почуття, вільно без дисциплінарних обмежень (без обмежень на емоції) і, уникаючи шкідливих наслідків вживання алкоголю. Завдяки своєму фаховому статусу лікар загальної практики має унікальне становище для оцінки та лікування цих психіатричних травм і, якщо необхідно, отримати експертний висновок. Цілком імовірно, що подальші проблеми виникнуть протягом кількох наступних років [20].

У ході публічних заходів, пов'язаних із відзначенням 40-ої річниці Фолклендської війни у 2022 році, низька британських благодійних товариств та ветеранських асоціацій повідомила про результати їх діяльності щодо ментального здоров'я ветеранів. Більшість людей, які лікуються, страждають від посттравматичного стресового розладу. Спеціальна підтримка психічного здоров'я ветеранів організована спеціальною службою Dorset Healthcare University NHS Foundation. Також «Служба високої інтенсивності психічного здоров'я ветеранів Південного Заходу» (South West HIS) об'єднує спеціалізовані служби психічного здоров'я Національної служби здоров'я (NHS) Великої Британії для підтримки колишніх

[1] Мається на увазі конфлікт на етнічно-політичному ґрунті, який відбувався головним чином у Північній Ірландії, який тривав з кінця 1960-х до 1998 року. Протягом тридцяти років конфлікту загинуло понад 3500 осіб.

[2] Колоніальний збройний конфлікт між військами Британської Співдружності і воєнізованим крилом комуністичної партії Малаї (південна частина півострова Індокитай) в 1948-1960; Британія втратила 6711 вбитими.

[3] У Корейській війні (1950-1953). Понад 1000 британських військових було вбито, 2674 були поранені, а 1060 пропали безвісти або потрапили в полон.

[4] Війна в британській кенійській колонії (1952-1960). 3000 місцевих кенійських поліцейських і солдатів (на слежбі домініону) і 95 британських військових було вбито.

військових та їхніх сімей по всій країні і пропонує спеціалізовану допомогу всім, хто все ще відчуває негативні наслідки від участі у воєнних конфліктах, при тому, як в Південній Атлантиці в 1982 році, так і у наступних – в Іраку і Афганістані.

Також «Бойовий Стрес» (Combat Stress) є зареєстрованою благодійною організацією у Сполученому Королівстві, яка пропонує безкоштовне терапевтичне амбулаторне та стаціонарне лікування для колишніх військовослужбовців британських збройних сил, які страждають від різноманітних психічних розладів; охоплюючи посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). Консультації, допомога та лікування з проблем психічного здоров'я доступні всім ветеранам, при тому пріоритет надається ветеранам, які брали участь у військових діях в Іраку і Афганістані. В Іраку – в період Війни у Перській затоці – збройному конфлікті 1990-1991 років, в якому Іраку протистояла коаліція з 35 країн на чолі зі США; і в Афганістані – в результаті вторгнення американських та британських військ за планом операції «Нескорена свобода» (2001-2014) у відповідь на терористичні акти 11 вересня 2001 і за планом операції «Рішуча підтримка» (з 2015).

Благодійна організація Combat Stress була заснована ще в 1919 році як Товариство допомоги колишнім військовослужбовцям після Першої світової війни. Військові (та інший персонал на передовій), які поверталися додому, страждали від того, що тоді було відомо як контузійний шок. Combat Stress виник в той час, коли було мало відомо про проблеми ментального здоров'я військовослужбовців, які проходили службу в зонах бойових дій.

Перші заходи щодо ідентифікації бойової стресової реакції були запроваджені ще у 1915 році, коли медична служба британської армії отримала відповідні вказівки. У випадках контузії від вибуху снаряду перед повідомленням про пораненого треба було ставити літеру «W» (wounded -поранений), якщо це сталося з вини противника; у такому випадку пацієнт мав право отримати статус «поранений» і носити на руці відповідну нашивку. Проте, якщо психічний розлад військового стався не після вибуху снаряда, це не вважалося бойовою травмою, і він отримував ярлик «контужений» або «S» (sick – хворий) і не мав права на відповідне лікування і пенсію.

У серпні 1916 року лікар Чарльз Майерс (Charles Myers), який опублікував у фаховому журналі «The Lancet» наукову статтю, присвячену наслідкам «артилерійського удару», був призначений психологом-консультантом до британської армії. Він обстоював думку про необхідність створення спеціальних центрів біля лінії фронту для оперативного лікування контужених із запровадженням психотерапевтичних заходів. Але військове керівництво підтримувало більш жорстке ставлення до армії. До червня 1917 року всі військові із випадками контузійного шоку були евакуйовані до неврологічного центру з позначкою «NYDN» (нервовий стан ще не діагностовано). Але через недовіру військових до лікарів жоден пацієнт не міг отримати спеціалізовану допомогу, доки запит не був відправлений до підрозділу і не був підтверджений його командиром. Це створювало значні затримки, але продемонструвало, що від 4 до 10% випадків контузій W були «коммоційними» (через фізичні причини), а решта були «емоційними». Це знищило контузію як дійсну хворобу, і її було скасовано у вересні 1918 року. Під час війни 306 британських солдатів було страчено за боягузтво; багато з яких постраждали від контузійного шоку внаслідок артилерійського удару. 7 листопада 2006 року уряд Сполученого Королівства умовно помилував їх усіх посмертно. Меморіал «Постріл на світанку» в Національному меморіальному дендропарку в Стаффордширі вшановує пам'ять цих людей [23] (Рис. 2).

Рис. 2. Меморіал «Постріл на світанку» в Національному меморіальному дендропарку в Стаффордширі (Велика Британія)

Зараз Combat Stress допомагає майже 6000 колишнім військовослужбовцям у віці від 19 до 97 років. Зокрема, на лікуванні в цій організації перебуває 971 ветеранів, які служили в Афганістані, і 1185, які служили в Іраку [22]. Наразі підтримка надається тим, хто страждає від: клінічної депресії, стану

підвищеної тривоги, зловживання психоактивними речовинами (наркотики та алкоголь), посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Ця підтримка надається по всій Англії, Шотландії, в Уельсі та Північній Ірландії; через три відповідні лікувальні центри, які пропонують постійну підтримку, а також працює амбулаторна база разом із громадськими групами. Послуги надаються кваліфікованими фахівцями, серед яких психотерапевти, ерготерапевти, медсестри та арт-терапевти. Лікування ПТСР охоплює: когнітивно-поведінкову терапію (КПТ), орієнтовану на травму, трудотерапію, арт-терапію, керування гнівом, управління тривогою, гігієну сну, тренінг соціальних навичок, професійну та рекреаційну терапію.

Незважаючи на суттєві прогресивні зміни, що відбулися протягом останніх 100 років у дослідженні та лікуванні ПТСР, британські фахівці відверто визнають, що проблеми з психічним здоров'ям, з якими вони можуть зіткнутися, залишаються такими ж, що і в 1919 році (Рис.3). Вельми важливими є висновки британських психологів Королівського коледжу Лондона (King's College London), які протягом двох десятиліть (з 2001 до 2021 р.) проводили дослідження психічного здоров'я близько 4100 військовослужбовців Великобританії, які служили під час конфліктів в Афганістані та Іраку. Близько 280 000 військовослужбовців Великої Британії були направлені в обидві країни між 2001 і 2014 роками. Британський військовий контингент був повністю виведений у 2021 році [20].

Рис. 3. З історії діяльності британського благодійного товариства Combat Stress: ерготерапія з колишніми британськими військовослужбовцями. Фото 1920-х рр.

Це дослідження виявило, що двоє з трьох активних військовослужбовців і ветеранів не повідомляють про проблеми з психічним здоров'ям. Проте кожен третій, як йдеться у звіті – страждає від типових психічних розладів, посттравматичних стресових розладів або зловживання алкоголем. Загалом рівень ймовірного ПТСР у 2023 році становить 9,4 %, порівняно з 6,2 % під час останньої хвилі дослідження в 2014-2016 роках. «ПТСР – це стан, який потенційно може змінити життя, і його важко лікувати», – стверджує доктор Марі-Луїза Шарп (M.-L. Sharp), одна із авторів дослідження та старший науковий співробітник Королівського центру досліджень військової охорони здоров'я (King's Centre for Military Health Research) [18]. Рівень посттравматичних стресових розладів є вищим серед колишніх військовослужбовців, ніж у діючих військах (від 10,5% до 7,4%), що вказує на труднощі, з якими вони можуть зіткнутися під час переходу до цивільного життя. Рівень посттравматичних стресових розладів також вищий серед ветеранів, які потрапили в Ірак чи Афганістан, ніж серед тих, хто там не був, а також серед ветеранів і активного персоналу, які брали участь у бойових діях, а не на допоміжних ролях. Автори дослідження стверджують, що показники посттравматичних стресових розладів можуть зростати, оскільки ветерани мають вищий ризик ПТСР, ніж чинний персонал, і з часом ветеранів стає все більше в когорті тих, кого треба обстежувати. Середній вік досліджуваної групи становить 51 рік, 86% складають чоловіки, які, як правило, із віком більше повідомляють про проблеми із психічним здоров'ям. Окрім того, військовослужбовці стають більш обізнаними про симптоми ментального здоров'я, ніж у минулому, і охочіше звертаються за допомогою. Отримані дані підкреслюють складність потреб ветеранів у сфері

ментального здоров'я, охоплюючи перехід від служби в збройних силах до цивільного життя, досвід самотності або проблеми у сім'ї [18].

Проблема віддалених наслідків ПТСР, їх діагностики, адекватної оцінки, лікування, реабілітації має важливе загально-медичне та соціальне значення, у комплексному розв'язанні якої важлива роль відводиться клінічним психологам. Аналітично вивчені у статті результати науково-практичних напрацювань українських фахівців щодо стану ментального здоров'я ветеранів і дослідження американських і британських колег у цій сфері надають підстави для більш обґрунтованого застосування надалі певних психокорекційних (терапевтичних, реабілітаційних) методик та уникнення можливої психотравматизації (ретравматизації) військовослужбовців. Аудит психічного здоров'я українських військовослужбовців вказує на спільні проблеми, що існують в Збройних Силах України, і були виявлені в результаті ретроспективних досліджень щодо стану ментального здоров'я ветеранів британськими та американськими фахівцями.

Висновки. Ця дослідження сприятиме вивченню глобального досвіду у сфері психічного здоров'я і психосоціальної підтримки військовослужбовців та обміну найкращими практиками, запровадженню програм та протоколів надання психологічної допомоги та реінтеграції. Ретроспективні дослідження американських і британських фахівців, як і результати аудиту стану психічного здоров'я українських військовослужбовців, засвідчують, що стан психічного здоров'я військовослужбовців-учасників активних бойових дій значно гірший, ніж серед решти населення, яке також відчуває негативний вплив наслідків війни.

Позитивний досвід діяльності Асоціації американських ветеранів (US Department of Veterans Affairs) і мережі благодійних організацій у Великій Британії (Combat Stress), які надають психологічну допомогу колишнім військовослужбовцям, які страждають від різноманітних психічних розладів, охоплюючи посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), свідчить про активну участь суспільства і громадськості у розв'язанні проблем психічного здоров'я ветеранів. Суспільна підтримка і активна участь громадськості (волонтерських асоціацій, благодійних фондів) разом із фаховою діяльністю клінічних психологів у відновленні ментального здоров'я українських військових набувають особливої актуальності в умовах російсько-української війни і у подоланні її наслідків після її завершення.

Список використаної літератури:

1. Бадюк М.І., Микита О.О., Гутченко К.С., Ковида Д.В. Обґрунтування функціонально-організаційної моделі системи превентивної реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України з бойовим стресом в умовах збройних конфліктів. Проблеми військової охорони здоров'я: зб. наук. пр. Укр. військ.-мед. акад. Київ, 2015. Вип. 43. С. 9-16.

2. Бадюк М.І., Пасько І.В., Солярик В.В. Військова медицина Великої Британії: досвід і сучасні пріоритети для Медичних сил Збройних Сил України. Український журнал військової медицини. Том 5. 2.2024. С. 143-153.

3. Бадюк М. І., Шевчук О. С., Гутченко К. С. та ін. Бойова стресова реакція як наукова проблема світу та її соціальні та медичні наслідки. Клінічна та експериментальна патологія. 2016, № 4, С. 10-14.

4. Вудворд Стенли. Фолклендская война / пер. с. англ. Симферополь: «Доля». 2005. 416 с.

5. Гайда І.М., Бадюк М.І.. Роль ранньої діагностики психологічного стану учасників АТО у виборі необхідних реабілітаційних заходів. Військова медицина України.2018.№1.С.128-132.

6. Друзь, О. В., Марута, Н. О., Лінський, І. В., Кожина, Г. М., Швець. Охорона ментального здоров'я: медико-психологічна реабілітація військовослужбовців в умовах гібридної війни: теорія і практика. 2021. ВСВ «Медицина». 256 с.

7. Друзь О.В., Сиропятов О.Г., Бадюк М.І. Методичні рекомендації з удосконалення та реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України, які залучаються до участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки, із посттравматичним стресовим розладом. К.: МП Леся, 2014. 54 с.

8. Закон України «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні» 15.01.2025 № 4223-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4223-IX#Text

9. Комплекс заходів лікування, медичної реабілітації та профілактики ПТСР у військовослужбовців – учасників ООС (АТО). Методичні рекомендації / уклад.: Казмірчук А.П., Лашин О.І., Друзь О.В., Черненко І.О. Київ,2019.67 с.

10. Концепція державної програми розвитку системи охорони психічного здоров'я у Збройних Силах України до 2020 р./ Савицький В.Л., Сиропятов О.Г., Друзь О.В., Бадюк М.І., Рудь В.І., Гутченко К.С. К., 2014. 10 с.

11. Основні напрямки удосконалення та розвитку функціонально-організаційної системи медичного та медико-психологічного супроводу військовослужбовців з ПТСР. Методичні рекомендації / уклад.: Казмірчук А.П., Лашин О.І., Друзь О.В., Черненко І.О. Київ. 2020. 51 с.

12. Сиропятов О., Дзеружинська Н., Шемчук О., Марущенко К. Концепція медико-психологічного супроводу військовослужбовців Збройних Сил України. Вісник Національного університету оборони України. 2020. 56(3) С.102-111.

13. Удосконалення лікування та реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України з бойовою психічною травмою : метод. рек. / О.В. Друзь, О.Г. Сиропятов, М.І. Бадюк [та ін.] ; НАМН України. Київ : МП Леся, 2015. 51 с.

14. Швець А.В., Коваль О.В., Лук'янчук І.А. Психофізіологічні заходи з попередження розвитку дизадаптації у військовослужбовців (невротичних та психічних розладів, пресуїцидальних форм поведінки) в умовах воєнного конфлікту та після його завершення : метод. рек. Київ, 2016. 80 с.

15. Швець А.В., Горішна О.В., Кіх А.Ю. та ін. Особливості організації медико-психологічної реабілітації військовослужбовців в країнах-членах та партнерах НАТО (2021) Український журнал військової медицини. 2021. Т.2,№4. С. 26-39.

16. Швець А.В., Середа І.К., Марущенко К.Ю. Розроблення удосконаленої концептуальної моделі системи збереження та зміцнення ментального здоров'я військовослужбовців в умовах особливого періоду / The 31st International scientific and practical conference "Methodological aspects of education: achievements and prospects" (August 06-09, 2024) Rotterdam, Netherlands. International Science Group. 2024. 252 p. (p. 114).

17. Black A.S. Stresses of war. The example of Vietnam. In: Goldberg L., Breznitz S. (eds). Handbook of stress. Theoretical and clinical aspects. New York: The Free Press, 1982: 631-643.

18. Burdett, H., Sharp, M.-L., Serfioti, D., Jones, M., Murphy, D., Hull, L., Pernet, D., Wessely, S. & Fear, N. Loneliness among UK Veterans: Associations with quality of life, alcohol misuse, and perceptions of partner drinking. In: Journal of Military, Veteran and Family Health. 2023. 9, 3, p. 62-69 p.

19. Cypel Y.S., DePhilippis D, Davey V.J. Substance Use in U.S. Vietnam War Era Veterans and Nonveterans: Results from the Vietnam Era Health Retrospective Observational Study. Subst Use Misuse; 2023. 1-13. URL: https://www.publichealth.va.gov/epidemiology/studies/heroes/index.asp

20. Gabriela Galvin. A new study sheds light on the wars' mental health consequences for UK military personnel as cases of PTSD, depression, and more rise. 2023. URL: https://www.euronews.com/health/2024/09/09/ptsd-rates-are-rising-for-uk-veterans-of-iraq-and-afghanistan-wars

21. Gareth H. Jones & Jonathan W.T. Lovett. Delayed psychiatric sequelae among Falkiands war veterans. Journal of the Royal College of General Practitioners. 1987.URL:https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC1710609/pdf/jroyalcgprac00025-0043.pdf

22. Combat Stress. Annual Report 2024. URL: https://combatstress.org.uk/about-us/annual-report-and-accounts; https://combatstress.org.uk/about-us/our-history

23. Fenton, Ben Pardoned: the 306 soldiers shot at dawn for «cowardice». The Daily Telegraph. 16 August 2006. URL: https://www.telegraph.co.uk/news/ 1526437/Pardoned-the-306-soldiers-shot-at-dawn-for-cowardice.html

24. Price H.H. The Falklands: rate of British psychiatric combat casualties compared to recent American wars. Journal of the Royal Army Medical Corps. 1984; 130: 109-113.

25. Spooner, Mary Helen. Suicide claiming more British Falkland veterans than fighting did. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC111235/

26. U.S. Marine Corps, Department of the Navy, Department of Defense. National Archives, Photo: Identifier 532483. URL: https://www. archives.gov/ education/lessons/vietnam-photos/images/marines-on-tank.gif

27. Yasmin Cypel, Paula P. Schnurr, Aaron I. Schneiderman, William J. Culpepper. The mental health of Vietnam theater veterans-the lasting effects of the war: 2016-2017 Vietnam Era Health Retrospective Observational Study. 2020. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/35290689/

28. Yasmin Cypel, D. DePhilippis & V.J. Davey.Vietnam War Era Veterans and Nonveterans: Results from the Vietnam Era Health Retrospective Observational Study. Substance Use & Misuse. Volume 58, 2023, Issue 7. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10826084.2023.2188427#abstract

References:

1. Badiuk M.I., Mykyta O.O., Hutchenko K.S., Kovyda D.V. Obgruntuvannia funktsionalno-orhanizatsiinoi modeli systemy preventyvnoi reabilitatsii viiskovosluzhbovtsiv Zbroinykh Syl Ukrainy z boiovym stresom v umovakh zbroinykh konfliktiv. Problemy viiskovoi okhorony zdorovia : zb. nauk. pr. Ukr. viisk.-med. akad. Kyiv, Vyp. 43. S. 9-16. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/prvozd_2015_43_3.pdf

2. Badiuk M.I., Pasko I.V., Soliaryk V.V. Viiskova medytsyna Velykoi Brytanii: dosvid i suchasni priorytety dlia Medychnykh syl Zbroinykh Syl Ukrainy. Ukrainskyi zhurnal viiskovoi medytsyny. Tom 5. 2.2024. S.143-153.

3. Badiuk M. I., Shevchuk O. S., Hutchenko K. S. ta in. Boiova stresova reaktsiia yak naukova problema svitu ta yii sotsialni ta medychni naslidky. Klinichna ta eksperymentalna patolohiia. 2016, № 4), S. 10-14.

4.Vudvord Stenly. Folklendskaia voina / Per. s anhl. Symferopol : Yzd-vo «Dolia». 2005. 416 s.

5. Haida I.M., Badiuk M.I.. Rol rannoi diahnostyky psykholohichnoho stanu uchasnykiv ATO u vybori neobkhidnykh reabilitatsiinykh zakhodiv. Viiskova medytsyna Ukrainy. 2018. №1. S.128-132.

6. Druz, O.V., Maruta, N.O., Linskyi, I.V., Kozhyna, H.M., Shvets. Okhorona mentalnoho zdorovia: medyko-psykholohichna reabilitatsiia viiskovosluzhbovtsiv v umovakh hibrydnoi viiny: teoriia i praktyka. 2021. VSV «Medytsyna». 256 s.

7. Druz O.V., Syropiatov O.H, Badiuk M.I. ta in Metodychni rekomendatsii z udoskonalennia ta reabilitatsii viiskovosluzhbovtsiv Zbroinykh Syl Ukrainy, yaki zaluchaiutsia do uchasti v mizhnarodnykh operatsiiakh z pidtrymannia myru i bezpeky, iz posttravmatychnym stresovym rozladom. Metod. rek. K. 2014: MP Lesia. 54 s.

8. Zakon Ukrainy «Pro systemu okhorony psykhichnoho zdorovia v Ukraini» 15.01.2025 № 4223-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4223-IX#Text

9. Kompleks zakhodiv likuvannia, medychnoi reabilitatsii ta profilaktyky PTSR u viiskovosluzhbovtsiv – uchasnykiv OOS (ATO) metodychni rekomendatsii. Metodychni rekomendatsii. / uklad.: Kazmirchuk A.P., Lashyn O.I., Druz O.V., Chernenko I.O. 2019. Kyiv. 67 s.

10. Kontseptsiia derzhavnoi prohramy rozvytku systemy okhorony psykhichnoho zdorovia u Zbroinykh Sylakh Ukrainy do 2020 roku. Savytskyi V.L., Syropiatov O.H., Druz O.V., Badiuk M.I., Rud V.I., Hutchenko 2014. K.S. K., 10 s.

11. Osnovni napriamky udoskonalennia ta rozvytku funktsionalno-orhanizatsiinoi systemy medychnoho ta medyko-psykholohichnoho suprovodu viiskovosluzhbovtsiv z PTSR. Metodychni rekomendatsii / uklad.: Kazmirchuk A.P., Lashyn O.I., Druz O.V., Chernenko I.O. Kyiv. 2020. 51 s.

12. Syropiatov O., Dzeruzhynska N., Shemchuk O., Marushchenko K. Kontseptsiia medyko-psykholohichnoho suprovodu viiskovosluzhbovtsiv Zbroinykh Syl Ukrainy. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. 2020. 56(3) S. 102-111.

13. Udoskonalennia likuvannia ta reabilitatsii viiskovosluzhbovtsiv Zbroinykh Syl Ukrainy z boiovoiu psykhichnoiu travmoiu : metod. rek. O.V. Druz, O.H. Syropiatov, M.I. Badiuk [ta in.] ; 2015. NAMN Ukrainy. Kyiv : MP Lesia. 51 s.

14. Shvets A.V., Koval O.V., Lukianchuk I.A. ta in. Psykhofiziolohichni zakhody z poperedzhennia rozvytku dyzadaptatsii u viiskovosluzhbovtsiv (nevrotychnykh ta psykhichnykh rozladiv, presuitsydalnykh form povedinky) v umovakh voiennoho konfliktu ta pislia yoho zavershennia : metod. rek. 2016. Kyiv. 80 s.

15. Shvets A.V., Horishna O.V., Kikh A.Iu. Osoblyvosti orhanizatsii medyko-psykholohichnoi reabilitatsii viiskovosluzhbovtsiv v krainakh-chlenakh ta partnerakh NATO Ukrainskyi zhurnal viiskovoi medytsyny. 2021. T.2, № 4. S. 26-39.

16. Shvets A.V., Sereda I.K., Marushchenko K.Yu. Rozroblennia udoskonalenoi kontseptualnoi modeli systemy zberezhennia ta zmitsnennia mentalnoho zdorovia viiskovosluzhbovtsiv v umovakh osoblyvoho periodu / The 31st International scientific and practical conference “Methodological aspects of education: achievements and prospects” (August 06-09, 2024) Rotterdam, Netherlands. International Science Group. 2024. 252 p. (p. 114).

17. Black A.S. Stresses of war. The example of Vietnam. In: Goldberg L, Breznitz S (eds). Handbook of stress. Theoretical and clinical aspects. New York: The Free Press, 1982: 631-643.

18. Burdett, H., Sharp, M.-L., Serfioti, D., Jones, M., Murphy, D., Hull, L., Pernet, D., Wessely, S. & Fear, N. Loneliness among UK Veterans: Associations with quality of life, alcohol misuse, and perceptions of partner drinking. In: Journal of Military, Veteran and Family Health. 2023. 9, 3, p. 62-69 p.

19. Cypel Y.S., DePhilippis D, Davey V.J. Substance Use in U.S. Vietnam War Era Veterans and Nonveterans: Results from the Vietnam Era Health Retrospective Observational Study. Subst Use Misuse; 2023. 1-13. URL: https://www.publichealth.va.gov/epidemiology/studies/heroes/index.asp

20. Gabriela Galvin. A new study sheds light on the wars' mental health consequences for UK military personnel as cases of PTSD, depression, and more rise. 2023. URL: https://www.euronews.com/health/2024/09/09/ptsd-rates-are-rising-for-uk-veterans-of-iraq-and-afghanistan-wars

21. Gareth H. Jones & Jonathan W.T. Lovett. Delayed psychiatric sequelae among Falkiands war veterans. Journal of the Royal College of General Practitioners. 1987.URL:https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC1710609/pdf/jroyalcgprac00025-0043.pdf

22. Combat Stress. Annual Report 2024. URL: https://combatstress.org.uk/about-us/annual-report-and-accounts; https://combatstress.org.uk/about-us/our-history

23. Fenton, Ben. Pardoned: the 306 soldiers shot at dawn for «cowardice». The Daily Telegraph. 16 August 2006. URL: https://www.telegraph.co.uk/news/ 1526437/Pardoned-the-306-soldiers-shot-at-dawn-for-cowardice.html

24. Price H.H. The Falklands: rate of British psychiatric combat casualties compared to recent American wars. Journal of the Royal Army Medical Corps. 1984; 130: 109-113.

25. Spooner, Mary Helen. Suicide claiming more British Falkland veterans than fighting did. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC111235/

26. U.S. Marine Corps, Department of the Navy, Department of Defense. National Archives, Photo: Identifier 532483. URL: https://www. archives.gov/education/lessons/vietnam-photos/images/marines-on-tank.gif

27. Yasmin Cypel, Paula P. Schnurr, Aaron I. Schneiderman, William J. Culpepper. The mental health of Vietnam theater veterans-the lasting effects of the war: 2016-2017 Vietnam Era Health Retrospective Observational Study. 2022. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/35290689/

28. Yasmin S. Cypel, D. DePhilippis & V.J. Davey.Vietnam War Era Veterans and Nonveterans: Results from the Vietnam Era Health Retrospective Observational Study. Substance Use & Misuse. Volume 58, 2023, Issue 7. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10826084.2023.2188427#abstract